

Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти

КУПИТИ

Трилогія Ірини Вільде - це тексти про складність адаптації дівчинки до дорослого світу, до вимог, цінностей і незрідка подвійної моралі початку XX століття. Навіть власний дім стає місцем психологічних травм та сексуального насилля. Вже там героїня Вільде відчувається прищипленим метеликом, барвистою, святково вбраною істотою, котрою милуються поціновувачі колекції. Тринадцятилітня дівчинка існує насамперед для того, щоб їм подобатися, розважати. Школа і суспільне життя тільки підсилюють відчуття задухи для дівчини.

Але це момент, коли вимоги патріархального соціуму входять уже в цілковиту суперечність з реальними життєвими потребами, що були спричинені Першою світовою війною. Це покоління вже інше. І свідомо відмова головної героїні від заміжжя стає найвиразнішою демонстрацією цих змін.

Але дорослішання - це не тільки свобода особистих виборів, а й політичне зростання. Тиск колоніальної культури підштовхує Дарку робити усвідомлений політичний вибір - від гімназійної організації, у якій Дарка бере участь більше з цікавості до української мови і культури, до активної участі в українському русі Буковини.

неканонічний канон:

● ІРИНА

ВІЛЬДЕ. Метелики на шпильках.

Б'є восьма. Повнолітні діти

● ІРИНА

ВІЛЬДЕ. Метелики на шпильках.

Б'є восьма. Повнолітні діти

віхблa

Київ · 2023

УДК 821.161.2'06-311.2
В46

Вільде Ірина

Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти : повісті / Ірина Вільде; упоряд. і передм. Віри Агеєвої. — К. : Віхола, 2023. — 512 с. — (Серія «Життя»).

ISBN 978-617-8257-04-0

Трилогія Ірини Вільде — це тексти про складність адаптації дівчинки до дорослого світу, до вимог, цінностей і незрідка подвійної моралі початку ХХ століття. Навіть власний дім стає місцем психологічних травм та сексуального насилля. Вже там героїня Вільде відчувається пришпиленим метеликом, барвистою, святково вбраною істотою, котрою милуються поціновувачі колекції. Тринадцятилітня дівчинка існує насамперед для того, щоб їм подобатися, розважати. Школа і суспільне життя тільки підсилюють відчуття задухи для дівчини.

Але це момент, коли вимоги патріархального соціуму входять уже в цілковиту суперечність з реальними життєвими потребами, що були спричинені Першою світовою війною. Це покоління вже інше. І свідомо відмова головної героїні від заміжжя стає найвиразнішою демонстрацією цих змін.

Але дорослішання — це не тільки свобода особистих виборів, а й політичне зростання. Тиск колоніальної культури підштовхує Дарку робити усвідомлений політичний вибір — від гімназійної організації, у якій Дарка бере участь більше з цікавості до української мови і культури, до активної участі в українському русі Буковини.

Текст повісті «Метелики на шпильках» звірено за виданнями Вільде І. Метелики на шпильках. — Дрогобич: Видавнича фірма «ВІДРОДЖЕННЯ», 2009; Нова хата. — 1935. — № 6, № 22.

Текст повісті «Б'є восьма» звірено за виданням Вільде І. Б'є восьма. — Львів: ДІЛА, 1936.

Текст повісті «Повнолітні діти» звірено за виданням Вільде І. Повнолітні діти. — Львів: ДІЛА, 1939.

У цьому виданні збережено орфографію авторки, пунктуація відповідає чинному правопису.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Віра Агеєва, упорядкування, передмова, 2023

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2023

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

неканонічний канон:

Коли міркуєш про канон української літератури, у пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький... Хоча насправді цей перелік значно ширший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів — від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на твори українських класиків по-новому.

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: ІСТОРІЯ ДІВОЧОГО БУНТУ

В останнє десятиліття напередодні Другої світової, коли в радянському Києві вільно було писати лише оди й панегірики, Львів вимушено виконував роль української культурної столиці, — і на галицькому літературному небосхилі тоді враз засяяли нові імена. 1930-ті — це яскраві дебюти Богдана-Ігоря Антонича, Юрія Косача, Святослава Гординського, Ірини Вільде, питомих модерністів, так не схожих між собою, але однаково чутливих до настрою своєї епохи. Опублікувавши автобіографічні повісті «Метелики на шпильках» та «Б'є восьма», молода письменниця одразу здобуває визнання найвимогливіших поціновувачів. Михайло Рудницький, таки ж арбітр смаку й творець мистецьких репутацій, назвав її талант європейським і цілковито новаторським. Вона пропонувала читачам сюжетну прозу, яка вражала глибиною й витонченістю психологічного аналізу, інтерпретацією поведінки персонажів. А ще — неймовірною жіночою одвертістю, на яку ніхто з її попередниць у нас не зважувався.

Історію дорослішання, переходу з дитинства в підлітковий вік авторка означила драматичною метафорою «метелики на шпильках»:

ішлося про складність адаптації до дорослого світу, до вимог, цінностей, зрештою, незрідка дворушної моралі, про травми психічні й тілесні.

На порозі довгожданого повноліття її персонажки переживають утрату колишньої свободи, почуваються «пришпиленими», обплутаними неприйнятними й незрозумілими вимогами патріархального соціуму. Своїй автобіографічній оповідачці Ірина Вільде віддала власне ім'я: Дарина Макогон обраним псевдонімом натомість підкреслила порив до волі чи навіть сваволі, незгоду упокорюватися законам і авторитетам.

Тож в опублікованих 1936 року «Метеликах на шпильках» зустрічаємося з тринадцятилітньою Даркою Попович, донькою

вчителя з маленького буковинського села, котра змалку наділена небуденною силою характеру й умінням обстоювати свої принципи навіть попри те, що поки не вміє їх як слід сформулювати. Дівчинку-підлітку вже хочуть бачити бездоганною панною, котра відповідає всім узвичаєним стандартам. Найперша чеснота — це чемність і скромність: не суперечити дорослим, не виявляти свою індивідуальність, згнічувати всі бажання й «непевні» зацікавлення. Сама освіта, засади виховання ґрунтуються на тому, щоб закрити другій статі доступ до знання, зокрема й інформації про власне тіло. Першої серйозної урази дитина зазнає в цілковито, здавалося б, безпечному, обжитому домашньому просторі. Якраз на її день народження приїздить неодружений вуйко, котрий тішиться приязню Дарчиних батьків. Сексуальне насильство виявилось тим страшнішим, що про нього лячно будь-кому розповісти, адже, передчуває дівчинка, дорослі звинуватять і висміють саме її, жертва й виявиться винуватицею всього, що сталося. Гість не соромиться запобігти собі втіхи: «З розгону пустив Дарку на землю, вхопив за голову, перекрутив взад і сильно, як би нагло роззлостило його те все, притиснув свої уста до Одарчиних, аж дихнути не стало чим. Дарка покрутила головою, щось замручала, але за хвилику вже й у цей спосіб не могла боронитись: вуйків гарячий і гострий, як залізо ящірки, язик прoderся крізь її зуби й неприємно, нахабно щипав її язика. Від цього гарячого, нахабного язика між зубами зробилося неприємно, аж страшно. Дарка зі страху забубнила кулаками по вуйковій голові. Це мусіло опам'ятати вуйка, бо зараз пустив її з своїх рук. Побачивши сльози на Дарчиних віях, він і собі злякався, не знати чого:

— Пс-с, Дарко, пс-с! Може ввійти мамця сюди й що собі подумає про нас? Ще готова подумати, що я тобі щось погане зробив... Ну, обітри очка: вуйко тільки пожартував собі...

Дарка любила вуйка й тому зробила так, як він собі цього бажав: обтерла крайчиком рукава очі і зробила погідне, як по теплій купелі, личко. Ніхто не догадався, що вона плакала першого дня вуйкового побуту в їх домі. До самого вечора заваджало Дарці між зубами щось туге й слизьке. І за кожним разом від цього спогаду надкочувалась звідкись зайва слина до жолоба уст».

Ірина Вільде аналізує дорослі чоловічі «забави» такого ґатунку як невід’ємну частину патріархального побуту, акцентуючи і нечутливість спільноти до подібних травм, і непослідовність суворої, здавалося б, моралі. Дівчинці гнівно докоряли, що зосталася на кілька хвилин у саду з приятелем-однолітком, але натомість збули легким жартом домагання п’яного дорослого чоловіка, хоча це відбувалося майже що на очах родини. Частиною світських розваг була така собі гра «в пошту», коли двоє зоставалися самі в темній кімнаті, а дівчина не мала жодної оборони від ґвалтовних посягань. Для Дарки цей епізод став продовженням вуйкової розваги її коштом: «Зразу Дарка не бачить ані стін, ані вуйка. Потім скорше, ніж вуйка, чує коло себе неприємний, омліваючий сопух переферментованого з квасами жолудковими вина. “Вуйко п’яний”, — прояснюється їй у голові і хоче втікати звідси. Втікати! Але скорше, як вона за клямку, хватають її сильні, безоглядні, заборчі рамена. “Він мене вдусить...” — звідкись така думка. “М-м-м”, — вона хоче кричати, але тугий, слизький і якийсь такий неприродно великий, як у корови, язик безлично привалює їй уста і добирається до середини уст. Дарка кидається головою вліво, щоб оборонити уста... аж чує, що чужа рука повзе по її тілі. Поволи, з притиском повзе щораз вище, щораз вище, аж намагає груди. Це вже болить! Вона відривається якимось від того язика і з усією злістю, з усім страхом впирається своїми здоровими зубами в ту руку на грудях. Аж тепер звільняють її кліщі його рамен, і вона прожогом влітає до вітальні, з червоними плямами на лиці, задихана, перелякана і переможна».

Дитина почувається ображеною, приниженою і сподівається на мамине співчуття. Але натомість мусить засвоїти гіркий урок про нещирість дорослих, їхнє уміння закривати очі на небажані речі. «Як то, Боже єдиний, мама знає, що з нею там робили, і може так спокійно, з такою посмішкою, що від неї аж серце умліває, говорити про те при всіх? Це хіба якимось непорозумінням, якимось страшенним, смертельним непорозумінням... Дарка вже не тулиться, а ховається у мамину статі. Проте бачить просто себе спітніле, аж масне вуйкове обличчя, що дивиться на неї з безличним сміхом, відвертає голову в іншу сторону і натрапляє на друге, третє, четверте обличчя. Всі ці лица, як маски з гарбузів, сміються з неї... Всі тут сміються з неї,

а мама, рідна мама, замість взяти її в оборону, замість розторощити кожному голову, хто відважився б посміхнутися з її горя, сама притакує їм!»

Якраз у цей момент Дарка й видається отим «метеликом на шпильці», барвистою, святково вбраною істотою, котрою милуються поціновувачі колекції; тринадцятилітня дівчинка існує насамперед для того, щоб їм подобатися, розважати, а її власні почуття ніхто не бере до уваги.

Цей момент, власне, і став для персонажки Ірини Вільде одним з перших етапів самоусвідомлення, формулювання настанови на спротив, обстоювання власної індивідуальності, ревізування прийнятих для загалу ієрархій.

Для добре вихованої патріархальної дівчини чи не найважливішою чеснотою вважалася інфантильність та наївне незнання про те, що з нею відбувається в процесі дорослішання. В розмовах між подругами таємниця статі й народження набуває химерних, застрашливих обрисів, вони соромляться своїх здогадок, вифантазовують якісь гріховні спокуси й карі. А перші місячні, незбагненна болюча кровотеча стає для Дарки таким потрясінням, що дитина втікає з дому з певністю, ніби свого незбагненого гріха вже ніколи не змиє і прощення навіть найближчої родини не заслужить. Коли перестрашені батьки таки знаходять утікачку аж у сусідньому селі й мама пояснює, що з нею сталося, «напружені весь довгий день нерви не видержують, і Дарка вибухає плачем: — Чому... Боже мій... чому мама не сказала мені цього всього два дні скорше?... І на таке просте, природне питання мама не знає, що відповісти». Так само вагітність мами викликає в єдиної доньки зневагу й образу: вона десь чула в селі, що для жінки це сором, — і відчувається зрадженою найдорожчою для неї людиною. Усі дорослі пояснення так чи так спізнюються, заліковують уже завдані рани, замість упереджувати непорозуміння й душевні травми.

Ірина Вільде означає той переломний час, коли традиційне дівоче виховання входить уже в цілковиту суперечність з реальними життєвими потребами, з тими кардинальними змінами

у стосунках між статями, що були спричинені Першою світовою війною.

Жінку самі обставини, зокрема й економічні, змушують виходити в публічний простір, охорона домашнього вогнища перестає бути життєвим призначенням і приреченням, але сім'я, оточення формують узвичаєні патріархальні ієрархії й очікування, тож світ за рідним порогом видається незвіданим і небезпечним, а дівчині негоже в ньому претендувати на рівність і самодостатність. Героїня «Метеликів на шпильках» дуже болісно переживає цей розрив.

Зрештою, руйнування родових гнізд, занепад старожитнього стибу існування, побуту — один з наскрізних сюжетів у прозі Ірини Вільде,

важливий, зокрема, і в знаменитому романі «Сестри Річинські». Іноді здається, що падають усі захисні стіни, бунтуються самі речі, предметний світ нищиться й змінюється якраз на очах покоління, якому випало дорослішати після світової війни.

Фінал «Метеликів на шпильках» — від'їзд до школи: «Дарка зодяглася з самого ранку у новий, ще не пристосований до форм тіла, шкільний мундурок і почувалася в ньому менш-більш так, як засудженець у сірому арештантському одязі. Валізки наїжились, одна поверх одної, й робили весь цей від'їзд до смутку важким». І потяг до Чернівців їхав не лише крізь простір, але й крізь час: минуле віддалялося, попереду чекало щось незнане, але й страшенно вабливе. В дорозі, у гаморі вагона, який на кожній зупинці заповнюється новим гуртом шкільних друзів, гімназисти почуваються принаймні ненадовго звільненими й від родинного, й від учительського нагляду, тут зав'язуються ближчі стосунки, зароджується приязнь, переоцінюються цінності. А ті рідні сільські обшири, батьківський дім довго здаватимуться дівчині єдиною надійною гаванню в бурхливому житейському морі; треба було остаточно подорослішати, досягти свого духовного й інтелектуального повноліття, аби в одні з відвідин усвідомити, що й у цьому позірно незагроженому гнізді нуртують якісь загрози, а відчуття безпеки за глиняними стінами теж оманливе.

«Б'є восьма» і «Повнолітні діти» — це вже урбаністичні сюжети; Ірина Вільде продовжує й збагачує традицію, започаткування якої ми пов'язуємо насамперед з іменами Івана Франка та Ольги Кобилянської: якраз у перші десятиліття минулого віку й окреслюються виразно на нашій літературній карті не лише Львів і Чернівці, а й розмаїті галицькі містечка з їхнім особливим стилем і життєвим укладом. Франкові «Перехресні стежки» й «Для домашнього огнища», «Царівна» й «Через кладку» Кобилянськоїдесь впливали на манеру письма авторки «Повнолітніх дітей». Проте ні соціологізм натуралістичної школи, ні імпресіоністська поетика, скажімо, «Меланхолійного вальсу» не стали для Вільде визначальними.

Її психологічні характеристики, способи характеротворення вже постають у контексті доби, захопленої психоаналізом, а міські ландшафти забарвлюються особливою настроєвістю.

Оте Дарчине відчуття, що шкільна форма нагадує одяг в'язнів, виявилось чи не прогностичним. Дівчинка вчиться в приватній жіночій українській гімназії, але адміністративний контроль там ще пильніший, як деінде, бо все українське апріорі під підозрою у румунської влади. (Спільне навчання видавалося таки величезною небезпекою, бо чоловічі й жіночі світи мали бути чи не розділеними океаном материками. Серед інших мотивацій дуже авторитетним вважалося переконання, що дівчата не здатні опанувати програми, приступні чоловічому розуму. До того ж ще й при початку минулого століття наука євгеніка застерігала, що інтелектуальні заняття позбавляють жінок можливості народити здорових дітей. Тож під сексистські патріархальні упередження підводилися нібито наукові аргументи.) Румунська мова підноситься як упривілейований предмет, будь-які вияви національного почуття караються. Відтак мамина пестунка враз неочікувано опиняється в ситуації, коли мусить обирати між двома ворожими таборами, долучатися до жорсткого протистояння. (Сама авторка добре знала про утиски влади румунської й польської. Адже її батька, письменника Дмитра Макогона, свого часу виключили з гімназії за приналежність до національного руху; згодом, рятуючись від переслідувань, сім'я нелегально перейшла кордон,

назавжди полишивши підрумунську Буковину.) Домашня господиня, у якої Дарка квартирує «на стації», також повсякчас нагадує, як має поводитися «порядна» панна, обмежуючи свій світ суто шкільними та хатніми справами, так що про кожну зайву годину, проведену поза школою чи домом, треба звітуватися дорослим. Послух — чеснота, яка винагороджується найщедріше.

Тож, парадоксальним чином, уникнути повсюдного нагляду, сховатися у приватність можна лише на міських вулицях. Свою любов до рідного міста Ірина Вільде виповіла в цих повістях уповні. Ми бачимо чернівецькі ландшафти в різні пори року, засніжені, в молодій зелені, у жовтому осінньому листі. А піднявшись на гору, гімназисти вражаються величчю архітектурних шедеврів, незвичними ракурсами навіть і знайомих будинків, вулиць і майданів.

Це місто за визначенням мультикультурне, поєднує в собі впливи східні та західні, тут залишились нашарування різних імперій і держав.

«Направду, Чернівці мають в собі щось більше зі Сходу, наче східноєвропейський час! Славні географи з розумними окулярами на носі навіть не припускають, який двобій між Сходом і Заходом іде на цьому клптику землі. Яка шалена конкуренція панує тут між косметиками з Парижа і Стамбула! Дарка під свіжим вражінням зустрічі з Чернівцями повна розспіваної свідомості свого прив'язання до “коханих Чернівців”. І як це буває в кожному коханні: любимо найсильніше за найбільший гріх (вибачте нам, усі правовірні), вона любить оце місто за його міжнародний характер». Ідентичність іноді змінюють під тиском обставин, часом з вільного вибору. Ось екзотична постать ромського музики, котрий ходить на збори українців-січовиків: «Залюднили цілі села, мають своїх королів, видали з себе найкращих музик, найліпших майстрів-ремісників, а недавно взяли за новий продукт — інтелігенцію. Музці Доткові подобалося приділити себе до української нації, і він дав їй двох синів-студентів: Аскольда і Дира. Дир студіював медицину в Букарешті. Вже самі імена вказують на те, що батько насамперед перестудіював історію народу, якому зважився подарувати своїх дітей. Видно, що руські князі зробили добре

вражіння на короля-музику, коли синам своїм дав імена двох найстарших дружинників Рюрика». Натомість дівчину обурює українська родина, в якій розмовною стала німецька: Дарка знала її погано, і відмовлялася говорити більше із сорому за вбогість свого словника, однак господарі сприйняли це як маніфест її непоступливого українства.

Місто якраз і пропонує несподівані, але бажані зустрічі; спостереження за перехожими стає для підлітків своєрідною школою життя. А похід із подругами «на морозиво» в цукорню (кондитерську) — таки справжнім святом. Іноді змучена ревностями Дарка навіть стежить за своїм коханим, спостерігає за суперницею, яка, здавалося, краде її щастя. Ці обпалені першими прикрасами метелики приваблюють щирістю почуттів, відпирністю на всі доводи здорового глузду й буденного прагматизму.

Може, найбільший здобуток, яким обдаровує школа, — це дівоча дружба. Ірина Вільде поетизує її як найбільш інтимне, витончене й складне почування, важливий етап емоційної зрілості. Та й загалом стосунки між жінками якраз у центрі пильної уваги письменниці, її цікавлять нюанси, подробиці, конкретні вияви, узвичаєні й нові форми спілкування. Українська повістярка тут і продовжує вітчизняну традицію, насамперед прози Лесі Українки та Ольги Кобилянської, і розвиває, чутливо вловлюючи, тенденцію, представлену у творчості чільних європейських авторок початку ХХ століття. Згодом дослідниці жіночого письма наголошуватимуть, що в реалізмі ХІХ століття взаємини між жінками були переважно надто простими, елементарними, бо їхній досвід, у навітленні патріархальних уявлень, не стосувався важливих для загалу, для всього соціуму речей і справ. Якраз у 1920-ті Вірджинія Вулф у «Власному просторі» іронізувала над цими ієрархіями й схемами, деконструючи сексистський характер багатьох класичних романів.

У «Метеликах на шпильках», де героїні переважно відірвані від дому, від родинного оточення, саме приятель ровесниць рятує від самотності й зневіри.

Дарка Попович приїздить до Чернівців зі своєю односельчанкою, але близькість між ними швидко уривається, зокрема й тому, що Орису Підгірську однокласниці піддають обструкції за її захоплення румунською й підлабузництво перед учителем. Зате Дарчина непокора викликає до неї прихильну увагу. Поступово зав'язується найніжніша прихильність з однією з дівчат, дружба-сестринство: «Стефа тулить її до свого плеча. “Я дуже, дуже рада, що ти моя товаришка. Моя найліпша подруга. Я завсіди мріяла про таку, як ти, дівчину, щоб могла так все відчувати, все розуміти... Правда? Часом так хочеться мати когось близького коло себе... часом так хочеться комусь дещо розказати, правда?”». А допомога на уроці, вправно переданий зошит («з-перед чотирьох днів виростає нараз до такого сердечного і ніжного жесту, що Дарці аж стають сльози в очах. Стоїть, як зачарована, і тільки дивиться в подиві на Стефу»)! «І ніби щойно тепер вона бачить, що обличчя Стефи — кольору чайної троянди — таке чисте, що можна було б на ньому вгледіти тінь від крильця комашинки. Все раптом у цій Стефі починає їй страшенно подобатися. І цей простолінійний, як цяцька з цукру, ніс, і ця синяво-чорна, гайворонська гривка над зеленими, мов баговиння, очима, і ці уста, бліді, але такі солодкі своєю формою, що вся вона нагадує дашок якогось мініатюрного домика. Дарка помічає навіть аж тепер, що ця Стефа приходить щодня до школи у свіжовипрасованому, чистому, як великодня скатерть, комірчику. І раптом, як ще щось дивніше, ще більше непередбачене, з'являється гаряче бажання чи молитва: “Зроби так, Боженьку, щоб вона хотіла бути моєю подружкою. Моєю “найліпшою”, єдиною подружкою!» Письменниця не боїться показати й межі та розломи цієї прихильності: закохавшись у Данка Данилюка, вони стають суперницями, переживають певне розхолодження, ревності та знову зближуються вже в цілком дорослій політичній роботі.

До політичного вибору підштовхує неунікнений тиск колонізаторів, нав'язування мови, освіти, культури. Не любити «велику» культуру поневолювачів, не визнавати Міхая Емінеску найкращим поетом не дозволено нікому. Учитель-шовініст брутально принижує дівчат, відмовляє їхній рідній мові в самому праві на існування. Так румуни й починають уособлювати того ненависного Іншого, у зіткненні з яким

формується й зміцнюється українська національна тожсамість. Дарина Макогон і сама була причетна до культурницького руху, що об'єднав її бунтівних героїв: постають підпільні освітні гуртки, засновуються книгозбірні, українська література й історія стає палким молодечим захопленням. Уже дорослими вони дізнаються, що і їхні батьки пройшли крізь схожі випробування.

Повісті Ірини Вільде дуже цікаві для розуміння інтелектуального клімату двадцятих–тридцятих років ХХ століття.

Якраз у цьому поколінні вироблялися індивідуалістські засади й цінності, волюнтаристські настанови; протистояння сильної одиниці загалу ставало гаслом часу. Дарка та її приятельки дискутують про психоаналіз Зигмунда Фрейда й Альфреда Адлера та намагаються поєднати це вчення з доволі радикальним фемінізмом. Зрештою, як формулює безапеляційна Оля Кентнер, «я ще не бачила дурня, щоб не був антифеміністом». І все це поєднується з розмислами про відповідальне материнство й виховання сильної української раси: схоже, в їхньому читацькому досвіді Дмитро Донцов і Володимир Винниченко десь не суперечать один одному.

Цикл «Метелики на шпильках» став одним із перших у нашій модерністській прозі романів виховання.

(У 1952 році Ірина Вільде й видає перероблений варіант тексту, назвавши його романом «Повнолітні діти». Щоправда, авторське редагування тоді диктувалося більше вимогами радянської цензури. Коли йдеться про проблеми текстології й авторську волю, то автентичними слід усе ж вважати першодруки.) Жанрового канону авторка дотримується по-своєму пильно: дитинство, підлітковість, юність розрізнені як етапи становлення й формування особистості, її достосування до соціуму. Однак під пером письменниці-феміністки узвичаєна в класичному реалізмі структура зазнає цікавих змін. Для героїні найважливішим здебільшого був вибір у межах любовного трикутника, а щасливим романним фіналом ставало одруження.

Для Дарки Попович любовні колізії важливі, але таки не визначальні. А розв'язкою сюжету стає якраз свідома відмова від заміжжя, розрив

заручин. Кохання до Данка Данилюка, яке починалося з наївної півдитячої приязні, перетривало чимало випробувань, зречень, конфліктів, сварок і примирень, але дівчина дуже рано зрозуміла, що вона програє в зіткненні з непереборною суперницею — музикою. Талановитий хлопець мріє про артистичну кар'єру й не хоче зв'язувати себе серйозними стосунками. (В цьому контексті блискуче виписаний епізод його розриву з батьками. Мати, котра вважала, що її жертвна опіка, невсипуще дбання про побутові гаразди й зручності, назавжди залишає дорослого сина у сфері її впливу, сприймає як життєву катастрофу його від'їзд з дому; коли Богдан забирає своє піаніно, вона розуміє, що повороту вже не буде, що її влада втрачена. Це якраз момент дорослішання, особистісної зрілості, демонстрація, насамперед собі самому, вміння літати, триматися на крилі.)

Головну героїню в «Повнолітніх дітях» зустрічаємо студенткою університету, вона обрала історію й літературу. Вийшла переможницею з того, що видавалося мало не життєвою катастрофою: після учнівського страйку чернівецькі українські гімназії закрили, і школярам не було місця в інших закладах. Тож Дарка, як і її товариші, мусила вчитися приватно, складати екстернат, добиватися права здобути бажаний фах. А ще панна Попович заручена зі своїм односельчанином, давнім дитячим приятелем. Не йшлося про палке кохання, швидше про співчуття й небажання противитися волі батьків. При заручинах їмосць¹ Підгірська вимагає від нареченої кинути студії: адже це не надто пристойно і, зрештою, непотрібно, бо обов'язок забезпечувати родину лежить на чоловікові. З іншого боку, колишня однокласниця загонисто допитується, пощо Дарці той сімейний тягар, коли сама міцно стоїть на ногах. А дівчину в тій нібито щасливій порі гнітить відчуття, що завсіди буде в родині підпорядкованою, вторинною, що господарські справи й чоловічі розваги витіснятимуть її на маргінес, адже подружжя не буде пов'язане спільністю інтелектуальних інтересів. Треба було аж переконатися, що й фізичного потягу в неї немає, аби зрозуміти, чому старші приятельки так часто розповідали про шлюб як про «голготу» для партнерки. І таки розірвати заручини напередодні весілля. Отож роман-виховання, у якому вінцем дівочої кар'єри мало би стати щасливе весілля, завершується рішучою відмовою від нього. Персонажка Ірини Вільде

вже не хоче витягти такий виграшний квиток, зостатися метеликом у чийсь колекції. Так у модерністській прозі руйнується, навіть парадоксально перевертається фабула роману-виховання чи роману про молоду людину. Героїня вже не боїться бути самій собі ціллю і має власні уявлення про життєві пріоритети й складові щасливої жіночої долі.

Віра Агеєва

¹ Їмость, їмосць — дружина священника в українських греко-католиків.

Метелики на шпильках

Повість

Дарка народилася в другій половині червня. Коли минаються суниці, а починають бриніти ранні вишні. Тому Дарчині уродини припадали все на двадцять дев'ятого червня.

Від сьомого (а може, скоріше?) року життя мала Дарка кілька брунатих веснянок (якби горобчик надзьобав) на насаді вигідного (бо трохи заширокого) носика й свої мрії, що про них ніхто не знав.

Інколи вечером, коли сон підсувався до ліжка так близесенько, що своїми мохнатими пальцями торкався повік, Дарка бачила двадцять дев'ятого червня, який вимахує не то бомбоньєрою з цукерками, не то листівкою з голубчиком, що несе лист у дзюбку.

Часом замість голубчика був віночок-серце з незабудків з написом: «У день Янгола».

Не треба казати, що листівка мусіла мати марку, перебіту поштовою печаткою, мусів принести її сам листоноша і в сам день її уродин.

Такі були таємні бажання Дарчиного серця. Але ж хто мав це відгадати?

Одних уродин, коли Дарка не вміла так повестись, щоб виглядало, що вона тішиться з дарунків, мама розсердилася й назвала її «невдячною дитиною». Дарка не хотіла зробити мамі прикрости: до вечора того дня вихвалювала всі до одного дарунки й бігала по кімнатах, якби з надміру радості. Та це небагато допомогло: мама зразу пізнала, що вона вдає.

Вечором прийшла до неї до ліжка бабця й випитувала, чи її часом не болить щось у грудях, може, має коли памороки, може, відчувається так, якби велику дорогу зробила? Дарка на все відповідала: ні, ні, ні.

Рано, перед сніданням, примусили її випити якийсь гіркий чай: по цьому пізнала Дарка, що її вважають за хвору. Щоб не приспорювати журби мамці й бабці, постановила Дарка забути й переболіти листівку з голубчиком. Потім ще щось раз чи два снилося Дарці, що звідкись, аж з Америки, прийшла на її адресу листівка з парком. Але це був тільки сон, бо Дарка нікого в Америці не мала.

Проте не треба занадто нарікати, бо одних уродин (Дарці минув, власне, дев'ятий) сталося щось несподіване. Бабця подарувала їй два золоті. Це ще не все. Дарці сказали, що вона може з тими грішми

робити, що сама схоче. Дарка аж вірити не могла. І мама це відразу пізнала по її очах. Дарка має очі сірі, як осінні тумани, але, коли Дарка тільки подумає собі неправду, вони стають темні. Такі темні, як доспілі сливи, й все розбігаються на боки. Тому в Дарки багато клопоту з правдою й очима, що темнішають від гріха.

Так було й того разу, бо мама ще раз сказала, що з грішми може Дарка робити, що сама схоче.

Може старцеві подарувати їх, хоч розумна дівчина цього не зробить.

Може за всі нараз купити собі цукерків — хоч так роблять тільки немудрі й лакомі діти.

І тоді Дарка вперше у житті пожалкувала, що вже на світ прийшла розумною дівчинкою.

Два дні й дві по половині ночі думала Дарка, що з грішми зробити. Третього дня, хоч як це було неймовірне і смішне, мусіла собі сказати, що вона одна має більше розуму, як тато, мама й баба разом: Дарка рішила купити собі листівку з голубчиком.

Навіть не уявляла собі, що в сільській крамниці можна за безцінь таку чудову листівку дістати.

Бо треба знати, що, крім голубчика з листом, була ще пара рук, що ціпко стискала себе за долоні.

Дарці аж жаль стало плямити листівку адресою. Вона носила її коло себе, доки не заломився один ріжок. Тоді вже з меншим боєм заадресувала листівку на своє ім'я, побажала собі щастя й успіхів у науці. Потім наліпила марку, що коштувала тричі стільки, що оплата звичайної листівки, але це були все ще уродини, а на уродини не повинно жалуватися видатків.

Найлегше вже було вкинути листівку до поштової скриньки. Обчислила, що другого дня ранком листівка повинна знову в неї бути.

Та ледве дійшла до закруту коло церкви, стало їй так страшно від того, що вона наробила, що хотіла вже завернути на пошту й на чому світ прохати урядовця, щоб віддав їй ту листівку. До цього страху приплівся звідкись ще один: листівка могла пропасти на пошті. Адже не була поручена.

Але: сором перед знайомим «почмайстром» переміг страх, і Дарка ввійшла в хату з серцем, перелитим почуттям страху, провини й болючого, але радісного очікування.

На підвечірку був у них панотець. Говорили про пасіку, й тому ніхто не звертав уваги на Дарку.

В ліжку вже рішила Дарка перехопити завтра рано листоношу перед ворітьми. Відібрати картку й заховати, щоб про неї ніхто й не довідався. Та хіба це було найрозважніше? Коли ніхто-ніхто не мав бачити й чути, як листоноша подаватиме їй картку, то краще вже було загалом не посилати.

Тієї ночі Дарка переверталася з боку на бік, якби хто бочкою котив, і було їй так гаряче, що власні ноги й руки заваджали. Остаточно сказала собі: хай буде, що буде, листоноша має таки принести листівку до хати. Хіба не була адресована до неї?

Але не так сталося. Навіть Дарка з своїми дев'ятьма роками відтепер знає вже, що воно не все так стається, як ми собі бажаємо. Навіть, коли дуже бажаємо. Тато дав мамці, мама — бабці. Коли вже всі прочитали й добре насміялися (так!), наостанку дали листівку Дарці. Всі сміялися з неї і з листівки. Хотіли, щоб вона з ними теж сміялася, бо думали... що це такий дотеп Дарки.

Дарка анітрохи не сміялася. Не навмисне їй, але просто не могла сміятися з себе. Чогось здавалося їй, що розібрали її до гола й показують пальцями на неї. Було якось ніяково, прикро.

Вони мусіли догадатись, що, властиво, не було з чого сміятись (ніхто б не сказав, що бабуня шість разів старша від неї, а сміється там, де не треба), бо щось пошептали з собою в другій кімнаті, і тато хотів їй навіть гроші за листівку вернути.

А бабця забула, що перед часочком ще підіймала листівку на сміх, і почала навіть хвалити голубчика.

Тоді якби хто окропом хлюпнув Дарці на серце. Забула, що перед нею бабця (вшестеро старша за неї), забула, що то день її уродин, день, коли вона повинна для всіх бути чемна, вихопила листівку бабуні з рук і подерла на дрібні кусники. Аж пір'я з неї летіло!...

Так!

А гроші, що їх поставив тато перед нею на столі, фікнула з таким розгоном від себе, що аж по землі подзвенькотіли.

Це називалися уродини.

Мабуть, тому тільки, що то був Дарчин день, не дісталось їй нічого за це нечуване зухвальство. Аж віра не бралася голови: ніхто їй ані слова

не сказав.

На другий рік, менш-більш у тому самому часі, дістала Дарка аж дві листівки. Сам листоноша приніс до хати. Справді. На одній листівці був намальований кошик з квітами, а на другій — голова пелехатої² дівчини. Якби не уста й ніс, то можна було б ту дівчину взяти за Дарку. Така подібна була. Дарка зразу втішилася, як дурна, але хвилину пізніше, мусіла хіба соромитись своєї радості — на листівці з квітами був надпис: «Твої батьки», а на пелехатій дівчині було підписано: «Твоя бабуня». По цьому Дарка відразу пізнала, що то домашні написали. Було прикро, що дома ще не забули тамтої немілої пригоди. Ці уродини теж не вдалися.

Третього року не прийшла вже картка ні від батьків, ні від бабуні. Дарка ж дякувала Богові, що врешті вже все забулося.

На чотирнадцятому році життя стрінула Дарку нова несподіванка. Дарка не носила вже стрічок у волоссі, і нова служниця, що щойно стала на службу, говорила вже їй «ви». За два тижні перед уродинами (тринадцяті з черги!) мама сказала:

— Як здаш добре до четвертої, то зробимо собі забаву на твої уродини.

Прощу вважати: мама сказала «зробимо собі забаву», чи це не значило, що мамині й Дарчині гості відтепер будуть бавитись в одній порі, в одній кімнаті й... їсти при одним столі?

Дарка ходила того дня задумана. Кілька разів за день зупинялась перед великим дзеркалом у спальні й дивилася на себе, якби щойно цього дня приїхала звідкись додому. Надвечір зібрала свої обидві малі ляльки та всю виправу з великої ляльки й віднесла раз на все Сафтиній Марці.

Як вернулася без ляльок у хату, почувала себе якось так, якби в хаті хтось хворий лежав. Одне знала певно, що той хворий уже ніколи не видужає: її дві маленькі ляльки вже ніколи не повернуться до неї. А велика лежала обідрана в шафі з останньої суконки, як сам глум.

Це був пам'ятний день.

Згодом було вже й по іспиті. Учитель брав стільки на місяць, що Дарка мусіла здати. Так говорила бабця, і так сталося. Гімназійна шапка й чотири пасочки — хіба найкращий доказ, що все пішло добре.

Дарка приходила перед іспитом до Бога, як Він тільки сам був у церкві: ставала навколішки на холодну, як чоло мерця, долівку й обіцявала «горимости» Богові за той іспит. По іспиті відкладала подяку за ласку з дня на день, з години на годину. Почувала себе винна перед Богом й засоромлена перед усіми святими в церкві, свідками її прохань і обіцянок. Оминала Божий дім і потішала себе думкою, що, можливо, Господь і без покути простив її. Хіба ж Він не наймилостивіший?

Перші доспілі ранні яблука принесли з собою парні, аж густі від спеки дні. Пес Циган шукав раз у раз холоду на цементованій плиті під ганком і як навмисне пригадував Дарці, що в таку спеку ніяк не годиться вбирати у село вовняної (але гімназійної!) шапки.

Нова, з блискучим дашком шапка висіла над Одарчиним ліжком і похіщувала тихенько зі спеки на дворі.

Все ж не можна сказати, що Дарка зовсім не мала слова для щастя. (Як Дарці було п'ять літ, то вона уявляла собі «щастя» як грубого карлика з повними міхами золота. Залежно від своєї волі, карлик давав одним більше, іншим менше повні пригорщі золота.)

Одного пополудня (бувають такі «пополудні», бо ранки все чогось жвавіші, що тягнуться без кінця, як «цісарська дорога») Дарка, нудзьі наперекір, надягла гімназійну шапку, йдучи до крамниці. Там мала купити синьки до білизни. Було так близько, що могла ще навіть тепер, як учениця четвертої гімназійної, перебігти боса. Дарка чогось вибрала обхідну дорогу селом, попри школу.

Видно, так хотів уже карлик-«щастя», бо саме коло церкви, так простісінько дзвіниці стрінула сина директора школи — Данка і його товариша.

З Данком була Дарка вже два роки знайома (настільки це загалом можна «знайомством» звати). Ну, так, відколи батьки його прийшли до села, відтоді й вони побачили себе. Данко був тоді ще в четвертій класі: носив іще короткі штанці й ганяв по цілих днях на луці за м'ячем. Тоді ще був такий час, що він міг заговорити їй на «ти», й сьогодні могли вони бути добрими знайомими. Але він цього не зробив. Дарка не знала чому. Може, був загордий, щоби з «другачкою» собі заходити, а може... може... не подумав про те, що й вона колись підросте. Потім прийшли ще одні вакації. Вона вчилася вже з книжок

на третю гімназійну, він ішов вже до п'ятої: про «ти» й якесь знайомство без зазнайомлення вже й мови не могло бути.

Раз якось (Данко від якогось часу загалом не признавав дівчат і поводився навіть із старшими від себе так, якби ласку робив їм, що говорить з ними) пані директорова хотіла познайомити їх і назвала Дарку його товаришкою, а він (це соромно повторяти, але воно так дійсно було) відповів своїм зухвалим, якби все до лайки готовим голосом, що його товаришами можуть бути тільки хлопці.

А щоб ще більше вколоти Дарку, щоб найменше сумніву не було, що його слова тільки до неї відносяться, сказав:

— У мене той гімназист, що ходить до школи й носить шапку... Пхі, «приватна наука»! Я міг би сказати, що я університет «приватно» переробляю.

З тієї години враз і жаль до Данка приросли до Дарчиного серця, як мох до старого дерева, й кроком не відступали від спогаду про нього в Дарчинім світі.

— Дурний хлопчисько, — хотіла сказати собі так твердо, щоб аж повірити, але чи ж могла? Мусіла б хіба позатикати долонями вуха, щоб не чути, що Данко переходить з класи до класи з одним, найбільше, і то вже найбільше, з двома «достаточними»³.

— Дітвак, — хотіла осмішити, щоб тим гостріша була помста, але — хіба так дійсно було? Хіба Данко — дітвак?

Вистрілив так угору, що мусів би носити метрику уродження на чолі, щоб повірив йому хто, що він недавно п'ятнадцять скінчив. Не згадувати вже про те, що від Зелених Свят чесався «догори» й носив краватки.

І, на жаль, не було ліку на того хлопчиська. Він зростав з кожним днем, з кожною неділею, як диригував хором у церкві, з кожною новою краваткою (хоч би й була перелицьована з директорової зношеної). Це Дарка знала з математики: враз до Данка росла в її серці просто пропорційно до росту поваги директорового сина в селі. І на це нема ради. Зустрівши його сьогодні знечев'я, Дарка збентежилася, як від приїзду несподіваних гостей. Де ж пак: сонце пражить, як найняте, обидва вони простоволосі, а вона одна на все село у вовняній шапці. Чи не виглядало так, наче б вона почванитись хотіла своїм блискучим дашком?

Достеменно так!

І раптом хтось бунтівничий підшепнув Дарці: «А якби й так, то що? Власне, хоч би й похвалитись хотіла — хіба не вільно?».

Прилетів на думку «приватний університет», й давня враз скипіла, як брила вапна під зимною водою.

Хлопці поставали собі коло дзвіниці й ждали. Чого й на кого? Дарка мала ще часу і бічну стежку під боком, щоб завернути. Навмисне цього не зробила. Шоста кляса не втекла на десять миль від четвертої.

Піт затулював повіки, ноги скоботали під колінами, а Дарка йшла просто себе, задивлена у вибої на гостинці, на око байдужа до тих, що стояли під дзвіницею, й певна себе, така певна, як перша учениця в клясі.

Як минула дзвіницю, дігнали її Данкові слова:

— Ти, маємо нову товаришку...

Це було сказано до товариша, щоб почула Дарка. Бо: це було сказано до неї. Перепросини, перемир'я, визов чи насміх — майже все одно. Все воно походило від того, що ще перед роком признавав своїми товаришами тільки «хлопців».

На закруті вулиці, обганяючи муху з-над вуха, глипнула ще раз у сторону дзвіниці: хлопці йшли вже в напрямі школи. Почепилися руками за рамена й колихалися в крок.

Вже безпечніше оглянулася за ними: Богдан був трохи що не на цілу голову вищий від свого товариша. Блакитна сорочка відбивала від руської голови.

Тоді пригадалося те, що раз сказала мама про Данкового батька. Мама сказала: «пристійний». Так. А Орисина мама додала:

— Коли б ви були його молодим бачили... Данко зовсім подібний до нього.

І від того, що пан директор «пристійний», і від того, що Данко зовсім подібний до свого батька, задавнена враз починає на очах корчитися, маліти, звиватись у клубочок, якби ніколи й не було її.

Божий вівчар наганяє хмарку на сонце — за загородою хмарок сонце тратить свою силу. На розжарену землю налягає одним крилом прохолода. Дарка каже собі один, другий, третій, четвертий раз: я маю вже «товариша». І я вже маю від сьогодні «товариша».

І знову чогось так легко, якби хто крила почепив. Тільки не на плечі, як у янголів, але десь так у грудях розгортав хтось білі, шовкові вітрила.

Приспішує ходи й летить (чути тільки, як у грудях лопотять білі вітрила) до своєї приятельки й товаришки Орісі.

На приходстві гавкнув пес. Пізнав Дарчину ходу, засоромився нерозуму (Дарка на приходстві — щоденний гість!) і сховався за буду.

Оріся сиділа під «крапанистою» і цирувала⁴ свої шовкові панчохи. Так, правдиві, шовкові панчохи. (Перші шовкові панчохи.) Дарка, може, теж такі дістане на уродини.

Дарка сідає коло Орісі, заслонює рукою очі від сонця, що навіть за гілляками «крапанистої» знайшло її, але зараз схоплюється: треба вже йти, бо мама синьки жде. Оріся скліпує віями, як вітер лопухами: пощо було приходити, коли треба вже йти? Вогню вхопити?

— Посидь іще... Знаєш, ті шовкові панчохи дуже нетривалі... Вистане, кажу тобі, щоб одно очко пустило й вже... ого!

Дарка відповідає нерадо:

— Я теж, може, дістану такі на уродини...

Ніби шовкові панчохи — це звичайнісінька річ у світі. Щось, чим навіть тішитись не варто.

— Вже йду, Орісько... — це тільки осторога, що вона справді може собі піти, якщо Оріська не задержить. Але Оріська не може й знати «від Духа святого», що за новину таїть Дарка під серцем, тому каже:

— Добре, йди, як мусиш, але не забудь зараз по обіді прийти...

Новина вже тепер розсаджує груди. Не сила ховати її аж до пополудня: задавила б хіба серце.

Дарка скубає по дорозі до брами зелені ще порічки й каже ніби обурена, ніби певна, що воно мусіло колись прийти до цього (радість заховалась у найтемніший куток серця й тільки покліпує звідти до Дарки).

— Той директорів Данко зачіпив сьогодні мене... Іду собі коло церкви...

Оріська не дає докінчити. Вона наставляє своє вузеньке, як мордочка куні, личко й питає відразу перейнята, зацікавлена до всіх закутків свого серця:

— Дарка, він, може, тебе прозивав?.. Ти не знала, що йому відповісти? Стефко каже, що його в гімназії «льонгус»⁵ прозивають...

Дарка аж пристає: пощо даєш, Боже, приятельок на світі, коли навіть таємниці нема в чие серце перелляти... а у власному для неї заповно...

Мусить аж ображену вдати:

— Мене? Він? Прозивав?.. Ну, знаєш, щось таке... ні, він в інший спосіб шукав собі зачіпки зі мною... він «приговорював» щось ззаду мене... ніби тепер вже й познайомитися хотів би... але нема дурних!

Аж тепер відчиняються Орісці очі на всі спусти й замки: правда, вони вже гімназистки...

Вона хоче направити свій нетакт (Боже мій, навіть ще двох неділь нема, як вона вже гімназистка — звідки їй вже все так знати?..) і каже, щоб приподобатись Дарці, щоб якимось злагіднити смішне вражіння свого здогаду (гімназист гімназистці та й прозиватися мав би!!).

— Мене він теж зачіпав... Іду якимось, а він кланяється... Що він собі думає?

Вузька мордочка кунички шукає Дарчиного лиця. Знайшовши його за тепло-жовтим, як гречка під косу, пасмом волосся, лоскоче смішком Дарчині виски.

Дарка не може втерпіти: крутить вліво то вправо. Вістка, яка щойно облетіла її серце (Данко, тепер уже «той пристійний» Данко, кланявся на дорозі Орісі), заморозила всі струмочки крові в тому серці.

Кланяється, аж кланяється («здоровити» — ще не було звички) — це не те, що когось там одним словом зачепити. Це зовсім щось інше.

І в одній секунді, якби хтось з батога тріснув: не буде забави! Не треба забави, не треба уродин, не треба Орісі! Ах, — що тут багато говорити! — нічого не треба більше. Так.

Звільняється від Орісі й дріботить додому. Нездійснена надія й передчасно постаріла радість шкутильгають по обох боках її бідного серця...

На сам вершок розжалобленого серця налетіла настирлива думка й уступитись звідти не хоче: чому? Ну, чому? Чому наївненька, затуркана Оріська має мати аж таке велике щастя!

Щось прорізує навскоси свідомість, і нова правда, гіркіша від полину, стає перед очі: Оріська не має веснянок. Оріська має зуби рівненькі, якби хто на них міру брав.

Ах!!!

Хочеться впасти на землю і нігтями до крові здирати з носа й чола ті погані, зухвалі веснянки. Якби не боялася, ох, якби тільки не боялася болю, то камінням повибивала б собі ті криві зубища, що, як п'яні, повалились одні на одних...

До того всього ще очі розкліпались, якби вже плакати хотіла. В руках синька, а дома мама з білизною і лайкою чекає. Хай чекає, хай увесь світ чекає. Проте ноги самі підганяють себе, й Дарка вже ось-ось коло брами свого дому.

З комина кучерявиться дим. Заносить варенням білизни й грибів. Саме полудне.

Перед хатою, як гончі пси на припоні, насторожились нетерплячка й очікування: все жде Дарки. Дівчата-прачки з закасаними рукавами «відпочивають» на дубах, бо ще немає синьки й їм робити нічого. Звої білизни, поскладані в копички, й собі ждуть на ту проклятушу синьку. Так, якби світ перевернувся коміть головою⁶, якби один раз розвішено білизну непосинену. Дарці тепер не до цього, але мусить признати: спізнилась таки занадто.

Ось і мама. Просто з кухні, розігріта, червона, як помідор. «Аж тепер почнеться», — якось тупо думає Дарка, наче б річ не про неї. І воно починається:

— Де ти дотепер була? Дівчата здержались з роботою... я не знаю... дівчино, ти чула?

Дарка все чує, ну і що з того? Кладе синьку перед білизну й хоче йти собі в хату.

«Мастить собі й голови тієї синькою, не тільки білизну», — думає. Все одно, до кого відносяться ці негарні, грубі слова. Якось так все одно, що навіть не хоче дослухати, що мама говорить. А цього прецінь невільно. Навіть коли б мама сварила, то треба вистояти й вислухати до кінця, але тепер до цього не має сили. Дійсно, таки не має сили, чи не можна раз цього зрозуміти?

Але Дарка замолода, щоб і її хтось мав розуміти. Замолода ще на власні болі.

Так, певно, думає мама, бо заходить Дарці дорогу до хати, бере сильно, так сильно за рам'я, що аж болить, і не кричить вже, а сичить Дарці у саме лице:

— Я тебе питаю, де ти дотепер була?..

Дарка не пробує звільнитись навіть від болю на рамені. Мовчить одну хвилиночку, а потім каже, навіть не злісно:

— Ніде не була...

Дарка мусіла це сказати особливим голосом і — особливими очима, бо мама пускає її руку і каже докірливо, але вже без лайки, може, навіть з жалем:

— Тобі знову вже муха на ніс сіла...

Але це неправда. Мама не сказала того, що думала. Мама вже знає, що Дарку щось болить. Тільки мама не хоче ще признати того болю, не хоче допитуватися, не хоче втаємничуватися, бо... може, не має часу, щоб розігнати той біль. Це Дарка чує.

Дарку вже ніхто не зупиняє: вона йде до вітальні, бо там на день спущені штори в вікнах. Лягає горілиць на отоману і думає, якби це добре було, коли б вона могла бодай годину, бодай пів години нічого не думати. Але так не можна: думки, як горобці від зерна, відстрибують від того важкого на серці, щоб за мент знову бути при ньому.

Нічого не думати... бодай пів години нічого не думати...

Від шарудіння за порт'єрами думки насторожуються: хтось увійшов до кімнати. Може, мама.

Кроки повільні й непевні: бабця.

«А все ж таки мамі зробилось жаль і послала до мене бабцю... — ластиться до серця м'яка думка. — Кохана мама, хіба це її вина, що має таку негарну доньку?»

Бабця намацує наомацьки отоману і присідає на краєчку:

— Ти знаєш, Дарухо, що сьогодні в нас на обід твоя улюблена страва? Ану вгадай, що таке?

Дарка борониться руками: чого поводяться з нею, як з дитиною? Пів села вже занюхало, що в них гриби варяться, а їй кажуть «вгадувати»... Бідна бабця, як незграбно береться вона розважувати її...

— Мене голова болить... мене дуже голова болить, бабцю, — каже, щоб залишитись сама.

Та це було дуже невластиво сказано. Бабця вже заметушилася:

— Не дивота... такі спеки, а ти, дитинко, ходиш у вовняній шапці... Чекай, я зараз тобі...

Вона вже готова йти по лікарство на біль голови. Дарка бере її за руку, зразу за одну, а потім за обидві:

— Бабцю...

Бабця нахиляється над нею. Дарка навіть у притемненій кімнаті бачить, що бабці тремтять губи. Щось тепле, лоскотиве клубиться в горлі.

— Бабцю... — і мимовільний рух рукою за бабцину шию. Вже рука нагинає бабцину голову собі до вуха, вже весь таємний біль висить на волосочку, і та сама рука, що обняла шию, пускає її.

— Бабцю... прошу... прошу мені нічого на голову не давати... тільки... прошу попросити сюди мамцю...

Бабця не питається, чому вона не може заступити мами, не протестує, не добивається таємниці, не налягає, тільки навшпиньки виходить тихо з кімнати.

І від цього образу бабці навшпиньках, перед якою щойно зачинено фіртку до серця, стає зразу гаряче на всьому тілі, а потім мокро в очах. Мама застає вже Дарку в сльозах. Це вже не та сама мама, що ще перед годиною була. Це вже добрий янгол, що бере Дарку за голову й питає:

— Що тобі, донечко?

Боже, тільки не таким голосом питати, тільки не таким, бо прорветься гребля десь там у серці, і таємниця виллється, як повінь. Дарка закидає мамі руки на шию, добру хвилину дивиться німо мамі в очі, а потім питає від самого серця:

— Мамцю... мамціку... прошу мені сказати... але прошу мені правду сказати... я дуже... дуже... погана?

Мама замахує головою, якби бджола вкусила десь у саме око. В цій хвилині злітає Дарці каменюка з серця: тепер вона вже напевно знає, що вона не дуже погана.

— Хто тобі таких дурниць наговорив, дитинко? Та ж ти мамцина люба, гарненька доня... Хто має такі, як моя доня, розумні гарні оченята? Ну, хто? А кому мамця розчісує щодня коси? «Наші» гарні, золотисті коси?..

— А про веснянки мовчить... мовчить... — щипає щось за серце Дарку. — Ніхто мені нічого не говорив... а чому Ориська не має веснянок?

Мама сміється.

— Дурненька моя «панна». Хто має кілька весняночок на носику... то значить, що він здоровий. Оріська не має тому веснянок, бо вона анемічна... чи ти не знаєш, що вона п'є тран⁷? Дурненька... Дарка дурненька...

Тепер Дарка і собі сміється, що звучить, як пісенька щастя. Потім якось само з себе Дарка опиняється у маминих раменах... Лежать притулені до себе так близько, що Дарка чує, як б'ючка на маминій шії вибиває такт. Щасливі собою і своєю любов'ю, не відриваються одна від одної, нерозривні, з'єднані в одно так, як тоді, заки ще Дарка світ побачила.

Холодком, як сонце збирається постілоньку розстелити, вибирається ще раз до Орісі. Нові думки, хитрі й підступні, гудять у голові, як чмелики. Оріську застає на порозі веранди. Саме в перехресних вогнях останніх променів добре спрацьованого того дня сонця.

— Хай собі буде, що вона п'є тран, але вона таки гарна... дуже гарна... Вона як весна, — знаходить порівняння, хоч не розуміє його.

Оріся, доглянувши її, замахує руками, як ластівка крильми.

— Ах, Дарка...

— Знаєш, Орісько, я забула тобі сказати...

(Це неправда, бо забава ця мала бути на останній день обчислена несподіванка.)

— ...що мамця обіцяла мені на уродини забаву зробити... Будеш ти, Оріська, твій татко, твоя мамця... може, й пан директор... може, навіть і Данко...

Це останнє — мушка на гачку, але рибка ловиться і без цієї мушки. Орісині очі спалахують, як вогні на Івана.

Вона прилягає до Дарки й відразу хоче всі подробиці знати: коли акуратно? Хто буде? Чи будуть вони разом із старшими бавитись? Вночі? Вдень? В яких суконках? Що буде з солодошів?

Дарка відповідає, що знає й чого не знає. Коли між питаннями й відповідями паде підступне, на сантиметри згори виміряне, питання:

— А ти... ти... йшла сама тоді, як... тобі Данко кланявся?

Оріська не полапується і каже:

— Та звідки! Я йшла з Софійкою... ми ходили до пані Стефки по рожу...

II

— Дарка, до тебе гості, — голос мами несе з собою й осторогу (може, розпатлана, може, заїджена овочами панна гімназистка...) і радість, врешті, і міх відповідальности за привітання, що його хоче передати на плечі тій, до якої прийшли гості.

Дарка, як бушувала в шафі за сіткою на метелики, так застигла: за порогом у відчинених дверях, як образ у рамах, стала панна в білому. Ясна, як сонце. Все ясне: волосся, суконка, очі, усмішка.

— О, я вас злякала, — каже ясна панна й простягає до Дарки руку.

— Зовсім ні, анітрохи, — занадто скоро, занадто запобігливо, щоб повірити в правду, відповідає Дарка і кладе свою долоню в холодну, дивно гнучку долоню ясної панни.

— Оля Данилюк.

«Ляля! Ляля — Данкова сестра з Відня... — защебетала думка Дарки. — Вітаємо, вітаємо...»

— Ви з Відня приїхали? Приїхали до нас... Прошу, прошу сідати... Я зараз... я...

І раптом з одної переляканої несподіванкою Дарки робиться десять жвавих, тріпотливих, як перші метелики, «Дарок», що роєм метушаться, заскакують, сміються, догоджають Лялі — Данковій сестрі з Відня.

Ляля, гарна, як сонце, ясна Ляля, бере все, що їй дістанеться, повними пригорщами. У відплату витрушує з свого серця перед Даркою все, що має:

— Я ще й цих вакацій не мала їхати додому... Ви думаєте? Інтернат... вакаціями мусимо з концертами по «курортах» їздити... Але я сказала собі: цих ферій⁸ вже ні... Ні і ні... До того Данко все пише мені, що в цьому селі багато дівчат... Ви думаєте... Інколи мусимо вправляти по сім годин денно... Я сама вже не знаю: люблю я музику чи ні? Я приїхала так, кажу до Данка: «Ну, покажи мені тих панночок, що про них ти писав мені»... А він, Fratz einer⁹, каже, що він усіх тільки «здалека» знає... Він хоче, щоб я повірила йому... Ніби село — це місто, що можна жити в ньому роками і не знати інших... Але він навмисне мені так... Знаємо, він хоче, щоб я до всіх вас перша пішла і сама познайомилася... І я так зробила. Він ще сказав мені, щоб

я від вас почала, а ви вже... ви вже так зробите, що ми всі будемо знатися... вже, певно, всі уложили собі план на ці ферії... Ну, ну, які ваші плани?

Певність Дарчина поволеньки, крок за кроком поступає взад: що та дівчина говорить? Хіба на селі можна які-небудь плани робити? Загалом, що Ляля розуміє під «планами»?

Та Ляля вже знову говорить. На щастя, забула, що Дарка винна їй відповідь.

— Воно буде так, воно найкраще буде так: ви вберіть на ноги сандали, й ходім у село... Поможете насамперед мені всіх пізнати... бо як же ж інакше? Потім скличемо всіх назавтра до нас, до кляси (татко казав, що дуже радісно відступить нам ту клясу «від дороги» на наші сходини) — вам не подобається щось у роді «вакаційного клубу»? А там вже врадімо...: в які околиці прогульки... ну, так, і на скільки днів... потім мусимо дати хоч один концерт — ви співаєте? Розуміється, від чого ж ви українка! А вистава? Ах, якби так оперетку... я вже від біди могла б і сольові партії взяти... Вечорниці, розуміється... обов'язково! А щонеділі спортові змагання! Ви знаєте, я маю в інтернаті друге місце в плаванні...

Дарчина голова, як веретено, крутиться від цих задумів і смілих думок. Дарка думає: як це сталося, що Ляля в одній годині перемінила їй спокійне, аж нудне село на Відень?

Насамперед хоче Ляля знати, хто є в селі. Гм... Хто є? Багато є, але... Але досі все так було, що вона з Орисею — були «ми». Ми — ще «малі», ми — «зелені», ми — «як щирість, то щирість, нема чого ховати», «смаркаті»; так, навіть смаркаті, ми — з ляльками, ми — з заздрими очима на все те, що творять «вони». Так думають про «нас» — вони.

Хто вони? Прошу дуже: сестра Орисина — Софійка і брат Стефко, Дмитро Улянич, Влодко Костик, Славко Празький... а твій брат, гарна Лялю, і його товариш, той мрук, вже не «ми» ані ще не «вони»...

— А панна Софійка — то вже якась старша?.. — питає Данкова сестра.

Язик Дарки зашпортується на власне піднебіння:

— Т-так... я не знаю... вже по матурі...

— Знаменито! — тішиться Ляля, — це знаменито, що ми всі такі рівні собі... Я... дуже зле почуваюся з старшими... Що ви думаєте? У нас в інтернаті самі професорки, а наймолодша має тридцять і п'ять літ... бр-р!!

Дарка трохи не розуміє щось, але сміється й собі.

— А ті панове, що ви вичислили, хто це?

— О, це вже студенти... Костик вже кінчить, один ще Стефко ходить до гімназії, але вже восьмак¹⁰, — Дарка наче б почванитись хотіла цією невеселою вісткою, що в них, на жаль, вже тільки самі студенти, не рівня ані їй, ані навіть Лялі, що, певно, ще матури теж не має.

Дарка бачить, що для «панни з Відня» не робить різниці обставина, чи хтось має вже, чи ще не має матури. Диво над дивами!! Вона крутить Даркою на всі боки й приговорює:

— Але ж це знаменито... знаменито... самі молоді... сама рівня... Ви знаєте, що це значить?

Ні, Дарка не знає. Вона ковтає порцію за порцією слини, бо в горлі починає дряпати, як кітка лапкою. Дійсно, ця «ясна панна», ця Ляля з Відня, зуміє одним кивком пальчика розвалити мури між «нами» й «ними»?

Навіть пів години не проходить, як Дарка з Лялею на стежці в село. Ідуть робити революцію: валити старезні мури й замінити села на міста.

Ідуть так близько коло себе, що Дарка чує, як легіт¹¹ заносить запах Лялиної шиї чи волосся.

— Вона пахне, як квітка по дощі, — не думає, а молиться Дарка, бо вона сама, як квітка. «Ти... ти гарніша навіть від Ориськи», — забігає ласки в Лялі Дарчина думка. Ляля дальше розказує про своє життя в Відні. Дарка щаслива й горда дріботить в її тіні.

Ось вже й ясені при брамі приходства. На подвір'ю нема нікого. Якби хто замів. Сміх людям казати: навіть пес не гавкнув! Дарка ще вагається, чи вести Лялю в покої, чи шукати дівчат де в городі, як раптом наглий сміх у саді, якби хто ста громами по небі покотив... Той Влодко Костик, якби знав, з ким Дарка прийшла сюди, то трохи здержував би себе. У Відні, певно, ніхто не сміється так розперезано. Дарці аж неприємно за нього.

— Вони всі в саді... ходім туди, — каже Лялі, але подивитись їй в очі справді соромиться.

— Де? Де? Де той сад? — питає Ляля й, не чекаючи Дарчиної відповіді, оставляє Дарку сама на стежці й біжить за сміхом Костика.

І знов сміх Костика, а за ним хорове, безстримне, навіжене «а... а... а... а!!!» — знак, що Ляля вже між ними. Дарка приходить вже запізно (як Ляля не хотіла на неї заждати, то Дарка бігти за нею, як цуценя, не буде — будь вона собі і з Парижа, не тільки з Відня). Всі вже обступили Лялю, як теля з трьома ногами на ярмарку, розпитують, сміються, заскакують, розглядають, пояснюють, трохи її на кавалочки не розщипують. Чи ж дивуватись, що в такій метушні навіть ніхто не завважив Дарчиної появи?

— Добрий день! — каже Дарка досить голосно, щоб навіть серед цього розгاردіяшу почули.

Але нікому ані сниться звертати на неї увагу. Всі вони побожеволіли, затроєні заявою Лялі. Дарка, загублена, безпомічна, чужа, водить очима від одного до другого лиця: ніхто, ніхто не помітив, що вона тут?

Коли приходить черга на чийсь ясні, якби з скла, очі, Дарка чує відповідь, запізну, дуже запізну, щоб утішитись нею:

— Добрий день.

Дарка стоїть на вузесенькій кладочці над цією розбурханою рікою непевна, перелякана, обманена і думає, думає... «Хоч би Ориська показала... Хоч би Ориська... бо звідси сама не вийду». Очі самі, хоч Дарка цього не хоче, все ще блукають від одного лиця до другого і просять, ні, не просять, а жебрають порятунку. Здається, що Костик помітив і зрозумів її безвихідне положення. Він глипнув на неї раз-другий... ось тепер повертає до неї своє негарне (Дарка готова в цій хвилині з вдячності цілувати це «кінське лице») лице, простягає до неї руку й каже:

— Ов, і донця Дарця тут? Ти чого прийшла сюди, дитинко?

Підлість, підлість... і ще раз підлість... Цей сам Костик ще торік (вона тоді ще навіть до гімназії не здавала!), як прийшов був раз за чимось до татка, то говорив їй «ви», а тепер при Лялі, при всіх... при Данкові в цей спосіб до неї?

Софійці теж якби розум притемнило. «Нагадує» собі, що Дарка тут, і каже, якби змовилася з тим Костиком:

— Ти, Дарцю, шукаєш за Ориською? Іди, вона — на веранді... лагодить суконки на весілля своїй ляльці... іди, поможи їй...

Костик розреготався на Софійчину раду, якби сам чорт сидів у ньому. Так по-диявольськи, спокусливо регочеться, що за часок вся альтанка трясеться від сміху. Навіть... Данко, навіть він підсміхнувся. Дарка стає мокра в одній хвилині на всьому тілі. Вже втікала б, гнала б без віддиху з цього місця, але мусить стояти... мусить стояти, бо не певна, що як кроком рушить, то не захитається і не впаде...

— Боже, Боже, дай мені силу, щоб я могла піти звідси... зроби так, Ісусе...

Ісус вислухує її: вона робить крок і... не паде. Тоді обертається плечима і скоро, скоро, на яку тільки скорість дозволяють її спаралізовані ноги, втікає від цього недоброго місця і людей. Тепер сльози продирають собі дорогу і, нестримувані, скапують теплі одна наперед одної.

Недалеко брами причувається, якби хтось гнав за нею. Щось стукнуло в мозок: не дай, Боже, щоб це був Костик чи навіть Софійка... бо не заручить за себе й своє добре виховання. Той «хтось» уже ось-ось коло неї... ще трохи й зможе її рукою досягнути. Обертається до ворога всім лицем і... не має сили вже завернути: Данко... сам Данко...

— Костик — свиня... не робить собі нічого з нього... Він завсіди такий...

Голос цей зціловує біль, і... відбирає всю силу.

— Паскудна свиня, — потверджує ще раз Данко.

Потім:

— Подивіться на мене...

Але вона не може цього зробити, хоч би хотіла, бо очі в неї червоні тепер, як у старого Йойни.

— Подивіться на мене... — просить він далше... — подивіться на мене, я хочу бачити, що вам вже не прикро...

Тоді вона вже мусить показати йому свої червоні, щасливі очі. Він аж тепер напrawdę обурюється:

— А з тим Костиком, то я поговорю... Я йому покажу, як...

Вона перелякується: щоб із цього не вийшла халепа. Тому просить його:

— Ні, ні... не кажіть йому нічого... Я вас прошу... я вас дуже прошу...

Він ще вагається, довго вагається, а потім каже:

— Добре, нічого йому не скажу, тільки тому, що ви просите... тільки тому...

Коло брами не знає: чи має йому подати руку перша, чи він це зробить, чи загалом цього не треба. Але й тепер він виручає її. Відважно й так свobodно, якби віддавна жили з собою, подає їй руку (така сама гнучка, як у Лялі):

— До побачення...

— До побачення...

Ледве пройшла кілька кроків, як завершило її його питання:

— Ви виходите до вечірнього поїзда?

— Часом виходжу, — сказала Дарка правду.

— Бо я щовечора є на двірці¹²... до вечірнього...

Він ще раз струшує перед нею своєю ясною чуприною, і вони розходяться: кожне в свій бік.

III

Два дні, що не видно було їм ані початку, ані краю, непевні, як дві години смерти, не виходила Дарка за браму дому.

Топтала стежки в саді й ждала чуда. Міг добрий карлик щастя так зробити, що всі «вони», що стільки спустошення наброїли в її світі, злетять одного дня на їх дім, як курява, і всю ту немилу пригоду заговорять, засміють, заворожать, щоб і пасма спомину не залишилось по ній.

Могла Ориська, приятелька й повірниця, закрастись одного дня попід плоти й розказати, розважити, попередити, донести все до словечка, що «вони» говорили про неї і на неї.

Але світ з Богом подав собі руки на змову проти неї: ніхто не переказував, ніхто не навідувався...

А тут сторожки, байдуже, що каламутні вже і в окулярах, очі бабуні, як вірний пес, ходять слідом за нею. Дарка відвертає свої очі від бабусиних, але, коли неминучий випадок наткне одні на одних, — Дарчині сміються. Але як вони сміються? Так сміються, що бабуня, хоч нічого не говорить ані не питає, похитує головою.

«Гай, гай, тут щось твориться!»

А думки, вперті й неслухняні, хіба на ланцюги поприв'язувати їх, сіпаються все в один бік: туди! Туди, де твориться нове, невидане-нечуване. Туди!

Так було два дні. Третього дня, коли години так тяглися, так тяглися, якби хто їм ноги попутав, коли дома було так самотньо, що чути було відгомін стукоту власного серця, Дарка нагадала собі когось.

Обкинула оком уліво і вправо, чи хто не підглядає, і кукурудзами шмигнула до Сафтиної Марці.

Та перелякалась і відразу загрозила:

— А я ляльок не віддам... було не давати... Я вже їх на «наше» перебрала...

Дарка зніжковіла, аж змаліла.

— Я не прийшла по них, Марцю... Мені вже не випадає з ляльками бавитись, бо я вже гімназистка...

Марця розсміялась негарно з цього смішного слова, але зараз опам'яталася. Запитала щиро із співчуттям:

— Таки тобі вже не вільно з ляльками бавитись?..

— Вже не випадає, — спростувала Дарка, — але... дай... мені подивитися на них...

Марця все ще з недовір'ям, на всякий випадок готова до оборони, повела Дарку до дому ляльок за коморою.

— Ой, що ти з них зробила!! Ти... як тобі дам!.. — Дарка розмахується вже, але в одній хвилині приводить до свідомости сумну дійсність: це вже не її ляльки!

З іншого боку підходить до Марциного кам'яного серця:

— Дивися, Марцю, які вони брудні... які обдерті... тобі не жаль їх?

Марця знову чується у своїм праві власнички. Кидає самопевно, зухвало визов:

— Хай забудуть за шовки... вони тепер вже «мужички»!

До вечора пересиджує Дарка в гостині у ляльок. На прощанні перекуплює Марцю:

— Я буду відтепер частіше заходити до ляльок, Марцю. Принесу тобі «панських» платків... тільки уважай на них, хай не ходять такі брудні... Марцю, щоб ти нікому не сказала, що я ходжу до ляльок... Нікому-нікому...

Шовкові «панські» платки зовсім підмулили Марцине серце:

— Не скажу, бігме, не скажу...

Третього дня вже не стало сили держатись хатнього вугла. Не було сили, чи може це хто зрозуміти? Зрання ходила в гостину до ляльок. Марця не додержала слова: ляльки лежали догори ногами, патлаті, негарні, як циганки на ярмарку. Дарку вже навіть не зворушив їх вигляд: так уже, видно, було їм на роду написано. Навіть не сварила Марцю: мало ж має ще власного горя?

С полудня, наперекір зграї ображених, бунтівничих думок, наперекір зраненому себелюбству, вибралася до Ориськи на звіді.

В квітничку перед хатою поралася Орисина мама. Колись вистачило поздоровити й іти далі, тепер, сама не вміє сказати чому, задержується і питає:

— Чи Ориська дома? — хоч кожний знає, що Ориська, якщо не в Дарки, то все дома.

Але цим разом мусить чути таку відповідь:

КУПИТИ